

Blankó Miklós

A nyelvi udvariasság groteszksége Örkény István egypercesekben

„Amíg a lány tojás megfő, amíg a hívott szám (ha foglaltat jelez) jelentkezik, olvassunk el egy Egyperces Novellát” – tanácsolja az idén negyven éve elhunyt Örkény István az egypercesei elé szerkesztett *Használati utasítás*-ában. Az írások rövidségük ellenére teljes történetek, amelyek az emberi lét komikus-tragikomikus vonásaiból, vagy Örkényhez jobban igazodva: groteszkségéből merítenek.

Az írásokat Örkény egyfajta tematikus rendezőelv szerint állította össze és adta ki több részletben, de az azonos téma nem jelenti a humor forrásának ugyanazon mivoltát. Egyes novellák komikumát részben vagy egészben a nyelvi udvariassági normák túl merev betartása vagy éppen riasztó kerülése adja. Az illem – és így a nyelvi illem is – a társadalmi együttélés nélkülözhetetlen eleme: olyan norma, amelynek (tartós) kerülése – ha többnyire súlyos büntetéssel nem is jár – a társas létbeli sikertelenséget eredményezi. Egészen kiskorunk óta belénk ivódnak az illemszabályok, a viselkedéskultúra verbális és nem verbális jelenségei. Éppen ezért ritkán „esünk ki” az udvarias ember szerepéből, és bizony, néha a túlzott udvariasság megmosolyogtat bennünket. Pár ilyen Örkény-részletet választottam ki.

„Muszáj dicsérni. Ha rossz, akkor is!”

A *Presztízs* főszereplői, egy – éppen szállóvendéglőben pihenő – há-

zaspár, ananászt vásároltak. A lakótársak, amint meghallották a ritka és egzotikus gyümölcs beszerzésének híret, sorban tanácsokat adtak nekik, hogyan fogjanak hozzá a megevéséhez. Volt, aki rummal, volt, aki kristálycukorral, volt, aki ízesítés nélkül javasolta az elfogyasztását. Aztán eljött az idő az ananász feldolgozására:

Este meghámoztuk és megettük. Semmi íze sem volt. Alig valamivel volt rosszabb, mint a tök. Nyersen is, cukorral is, rummal is. Nagy nehezen legyűrtük, ittunk rá egy pohár vizet.

Pár nappal később az egyik „ananászszakértő” vendég feltette a kérdést a férjnek: hogy ízlett az ananász?

„Nagyon” – feleltem. Felsóhajtott. „Hiába – mondta –, az ananász, ananász.”

A férj pontosan tudta, hogy a kérdező milyen választ vár tőle, és ha őszintén megmondja, hogy nem ízlett neki a gyümölcs, megsérti ezt a kommunikációs normát, a lányból pedig megdöbbenést vált ki, így tehát azt válaszolta inkább, amit elvártak tőle.

„Légy türelmes az elesettekkel szemben!”

A *Törzsvendég* idős hölgye nem tudja elolvasni a kézzel írt étlapot, de a pincér a sok vendégre hivatkozva egy másik asztalnál ülő fiatalembert kér meg a menüsor felolvasására. A férfiú neki is lát kedvesen felolvasni az ételválasztékot. A hölgy pedig örül, hogy végre foglalkoznak vele, ezért

roppant körülményesen beszél, néha eltér a tárgytól is:

– Tessék, kérem. Halak. Van rántott ponty. Ponty roston, burgonya-salátával.

– Az igazat megvallva, nem vagyok halpárti, bár ennek a helynek az a híre, hogy nem tógazdasági pontyot vesznek, hanem folyamit. Különben is, mindenki dicséri az itteni konyhát, én csak azt nem bírom bennük, hogy kézzel úrják az étlapot. (...)

– Van kétféle halászlé. Szálka nélküli és nem szálka nélküli. Megrendeljem valamelyiket?

– Mi jut eszébe? És miért kiabál? Mert a kiabálást, azt nagyon nem szeretem.

– Azt hittem, a hallása sincs rendszerben a néninek. Akkor mondom a húsféléket. Borsos tokány. Krokett, idei zöldborsófőzelékkel.

– Nincs a fülemmel semmi baj, még látni is elég jól látok, csak a kézzel írott étlappal nem boldogulok. Viszont az én nyugdíjamból nem telik elegáns ruhákra, márpedig a jobbajta vendéglőkből, ahol géppel úrják az étlapot, kinézik az ilyen kopott ruhás vendégeket.

Sokan beszélnek az idősebbekkel hangosabban, néha már-már kiabálva, azt hive, hogy nem hallják jól, amit mondanak. Ez viszont a jól hallók számára sértő lehet. Ezt teszi szóvá „főhősnők”. A párbeszéd így folytatódik hosszasan, mire az idős nő a fiatalembernek pillanatnyi megnyugvást adva megszólal:

– Itt például még gombás bélszín is szokott lenni.

– Most is van. Azt hozassak?

– Jaj, dehogy. Szerencsére kifogtam egy jó ügyvédi munkaközösséget, ahol megmagyarázták, hogy se nyugdíjat, se kegydíjat pörrel lefoglalni nem lehet.

– Hát most olvassak, vagy ne olvassak?

És folytatja tovább a felolvasást az egyre türelmetlenebb fiatal. Az idős egyszer csak megállítja, és így szól hozzá:

– Köszönöm a fáradozását. Ma-napság szidni szokás a fiatalokat, hogy közönyösek és érzéketlenek, de én ebből csak annyit vettem észre, hogy majd mindnyájan türelmetlenek. Maga is, fiatalember, nagyon élvezetesen olvasott, de azért érezni lehetett, hogy maga is siet... Még egyszer köszönöm. A viszontlátásra.

Az idősebbekhez, elesettekhez való türelmesebb, megértőbb hozzáállás természetes a fiatalember számára, viszont a magányos hölgy hosszas csevegése és a felolvasás eredménytelensége próbára teszi őt. Udvariaságból persze leplezi ezt, de az idős nő ennek ellenére észreveszi és szóvá teszi ezt a türelmetlenséget, amit persze nem számonkérően, hanem dicséretbe és köszönetbe „csomagolva” közöl vele.

„Légy diplomatikus, ha más országbélivel beszélsz!”

A második világháború idején a taxiba szálló főhős és a sofőr beszélgetni kezd a francia fővárosban, a főpályaudvar felé tartva (*Párizs, Isten hozzá!*). A következő párbeszéd zajlik le közöttük:

– Hová utazik?

– Budapestre.

– Milyen ország az?

– Magyarország.

– A németek mellett vagy a németek ellen?

– A németek mellett.

– Nem ideális – mondta.

– Egy csöppet sem – mondtam.

A két nemzet közötti politikai-diplomáciai feszültség a mindennapi beszélő számára is kényes lehet, ha

egy másik – ne adj’ isten – ellenséges ország állampolgárával áll szóba. A feszültség itt feloldódik, hiszen a magyar sem érzi ideálisnak a németek mellett állást (vagy csak a konfliktus elkerülése miatt mondja ezt?), mindenesetre, ha másként válaszol, kellemtelen beszélgetés születhetett volna.

„Beszéljünk az időjárásról!”

Ösztönszerűen bennünk van, hogy társaságban beszélgetni kell, és igyekszünk kerülni a hallgatás kínos perceit. Így van ez a Vallomás fiatal szerelmeseivel is, akik összebújva ülnek egy padon, s miközben testük egyre közelebb kerül egymáshoz, a kommunikációban igyekeznek távolságtartással ellensúlyozni azt. A fiú a lányt arról kérdezi, hogyan lett ilyen napbarnított a bőre. A lány elmeséli, hogy a villanytelepi strandon volt sokat a napon.

– *Egyszer megnézem azt a strandot – mondja a fiú.*

– *Úgyse nézi meg – mondja a leány.*

– *Ha mondom.*

– *Úgyse.*

– *Isten bizony – mondja a fiú.*

– *Hogy kell odamenni?*

– *A villanytelepnél egy kicsivel tovább. Az van kiírva: „Augusztus Huszadika Strandfürdő.”*

– *Nem értem – mondja a fiú, s mintha nehezőlné a hangja.*

– *Mit nem ért? – kérdi a lány, ő is lassabban, nehezen csordulón.*

– *Villanytelepnek hívják?*

– *Villanytelepnek.*

Jobb vállán pihen a fiú keze. Nem pihen; lassan elindul lefelé.

– *És Augusztus Huszadikának?*

– *Az a neve.*

– *Egyszóval, ez a keresztnéve.*

Ezen megint nevetnének, de valahogy nem akar világra jönni ez a nevetés, mert a fiú keze becsúszott

a fürdőtrikó alá, és ott marad. A leány behunyt szemmel, tétován keresi a fiú kezét, de nem tudja eltávolítani onnan, ahová befészkelte magát. Ezek pontosan egymásba szabottak, a férfitenyér és a női mell.

– *Villanytelepi? – kérdezi a fiú rekedten.*

– *Villanytelepi – mondja rekedten a lány.*

– *És Augusztus Huszadika – mondja rekedten a fiú.*

– *Augusztus Huszadika – mondja rekedten a lány.*

Ez az egypercesrészlet jól mutatja, hogy van, amikor az udvariasság miatt nem mondjuk ki azt, amit gondolunk-érzünk, helyette inkább egy felszínes, illedelmes csevejbe kapaszkodunk. Főként akkor, ha szerelmeseink vagyunk...

„Most tegezzem vagy magázam?”

A végső kérdés egyik groteszk pillanatát a bevezető sorai adják, amelyben egy idegen beállít valakinek a lakására, majd megszólal:

– *Meghalsz, nyomorult!*

A meglepett „házigazda” feláll, és ijedten felel:

– *Ön engem összetéveszt valakivel.*

– *Nincs tévedés! – kiabált tovább, de már abbahagyta a tegezést. – Magának ütött az órája!*

Nem kicsit mosolyogtatja meg a befogadót, hogy a gyilkos betörő a „házigazda” magázására hirtelen észbe kap, és udvariassan átáll ő is a magázó formára. Ha valaki tegezi az embert, és ez kényelmetlen számára, valóban jó módszer, ha a magázással próbálja jó modorra tanítani – persze nem biztos, hogy ezt a betörőn kell gyakorolni...

„Néha szükség van a kegyes hazugságra.”

A *Nincs bocsánat* című írásban az idős és beteg édesapa kórházban van. Az őt látogató fia az orvosok-ápolók kedvességét igyekszik „megvásárolni”, csak hogy a tőle érzelmileg eltávolodott édesapjának kicsit jobb legyen – vagy hogy neki kevésbé legyen lelkiismeret-furdalása, ha itt marad nélküle. Az utolsó találkozásakor sem került közel egymáshoz apa és fia, reggel pedig felhívja az orvos a férfit, hogy éjszaka meghalt az édesapja, jöjjön be a holmijaiért. A szobába érve az előző nap megismert szobatárs fogadja.

Amikor beléptem a 217-esbe, már másvalaki feküdt a helyén. Az ágyszomszédja megnyugtatott, hogy nem szenvedett semmit, csak sóhajtott egyet, és vége lett. Gyanítottam, hogy a szomszéd talán nem mondott igazat, mert az jutott eszembe, hogy én is ezt mondtam volna az ő helyében, de aztán igyekeztem elhítenni magammal, hogy a szomszéd mégsem csapott be, és csakugyan fájdalom nélkül halt meg apám.

Nem tudja a befogadó sem, hogy valóban igaz-e a szobatárs állítása, de talán nem tévedek, ha azt állítom, legtöbbször ezt mondanánk akkor is, ha az illető sokat szenvedett. Az emberi együttérzés különösen erős akkor, ha a legsérülékenyebb élethelyzetben van a másik, és ezzel megkíméljük őt a sokszor kegyetlen és fájó valóságtól – tudva azt, hogy könnyebb elfogadni szerette halálát abban a tudatban, hogy nem sokat szenvedett, még akkor is, ha kétkedik, hogy ez valóban így történt-e.

„Lehetőleg ne panaszkodj!”

Amikor valakivel összefutunk, és megkérdezi tőlünk, hogy vagyunk,

nem mindig kíváncsi a valódi válaszra, pusztán udvariasságból teszi fel a kérdést, amelyre igen röviden felel az ember: „Jól vagyok”, „Minden rendben van”, „Megvagyunk.”, „Lehetnének jobban is” stb. Ezt nevezzük fatikus rítusnak. Örkény a *Hogylétemről* című írásában pont ezt a szokásunkat teszi neveltség tárgyává, hiszen az udvarias beszélő hiába nem akar panaszkodni, a másik fél mégis látja a baját.

– Jó napot.

– Jó napot.

– Hogy van?

– Köszönöm, jól.

– És az egészsége hogy szolgál?

– Nincs okom panaszra.

– De minek húzza azt a kötelet maga után?

– Kötelet? – kérdeztem hátrapillantva. – Azok a belem.

Az örkényi egypercesek nem megkérdőjelezik a nyelvi illem, az udvarias kommunikáció létjogosultságát, sokkal inkább annak természetes létezésére és szükségességére hívják fel a figyelmet még akkor is, ha az udvariasság okozta helyzetek időnként haszталannak, időnként szórakoztatónak, időnként szánalmasnak – egyszóval időnként groteszknek tűnnek. Hiszen ezen tulajdonságaikkal együtt tarkítják mindennapjainkat, teszik könnyebbé (vagy éppen nehezebbé) a társas együttműködésünket, és színesítik kultúránkat. De ha a kedves Olvasó szerint mindezt nem is „jó” a nyelvi illem, legalább Örkény István pár egyperceséhez ihletet adnak, s így kicsit megneveltetnek bennünket...

Irodalom

Örkény István: *Egyperces novellák.* (Örkény István művei), összeáll.: Radnóti Zsuzsa, Budapest, 2008.